

ЦІЛЬОВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

Встановлено мету соціального обслуговування фізичних осіб як одну із юридичних ознак, що визначає його специфіку в державній системі соціального забезпечення України.

Ключові слова: соціальне обслуговування, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, соціальна підготовка.

Установлено цель социального обслуживания физических лиц как один из юридических признаков, что определяет его специфику в государственной системе социального обеспечения Украины.

Ключевые слова: социальное обслуживание, социальная адаптация, социальная реабилитация, социальная подготовка.

Certainly aim of social service of physical persons as one of legal signs that determines his specific in the state system of social providing of Ukraine.

Key words: social service, social adaptation, social rehabilitation, social preparation.

Соціальне обслуговування є одним із видів соціального забезпечення в Україні. Разом з пенсіями та допомогами, воно сприяє задоволенню потреб громадян, які зазнали негативних наслідків соціального ризику. Водночас соціальному обслуговуванню притаманні специфічні ознаки, що визначають його юридичну своєрідність. До таких особливостей належить мета, для досягнення якої здійснюється соціальне обслуговування фізичних осіб.

Цільове спрямування соціального обслуговування визначає його специфіку у межах соціального забезпечення (стосовно пенсій та допомог), оскільки для її досягнення використовують особливі форми надання та оплати, а також встановлюють додаткові вимоги до суб'єктів, які реалізують право на відповідний вид соціального забезпечення.

Як відомо, поняття «обслуговування» є об'єктом правового регулювання не лише норм права соціального забезпечення, а також і цивільного права. Тому дуже часто обслуговуючі правовідносини стають предметом наукових дискусій з приводу їхньої галузевої належності. Вирішити відповідну проблему може мета, задля якої реалізуються ті чи інші правовідносини. Адже цільове спрямування соціального обслуговування визначає межі, на які поширюється дія соціально-забезпечувальних норм.

До цього часу мета соціального обслуговування не зайняла належного місця у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Одні вчені (Е.Г. Азарова¹, В.П. Беляєв², Є.Н. Голенко³, Л.І. Лазор, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко⁴ та ін.) не виділяють особливостей цільового призначення соціального обслуговування і вважають, що пенсії, допомоги та обслуговування спрямовані на досягнення єдиної мети соціального забезпечення як його різновиди. Інша група вчених (М.О. Буянова⁵, О.Є. Мачульська⁶, Л.В. Топчий⁷), згадуючи у визначеннях соціального обслуговування про мету як одну з основних ознак, не здійснюють її детального аналізу.

Наукові дослідження про обґрунтування цільового спрямування соціального обслуговування можна згрупувати за двома напрямками. Представники першого напрямку (В.П. Галаганов⁸, М.В. Філліпова⁹) вважають, що метою соціального обслуговування є задоволення потреб громадян. Зокрема, на думку В.П. Галаганова, соціальне обслуговування має на меті задовольнити потреби інвалідів, громадян похилого віку та інших категорій громадян у сфері соціальних послуг. За словами М.В. Філліпової, соціальне обслуго-

вування спрямоване на досягнення необхідної якості життя різними суб'єктами соціального захисту населення (соціальними службами). Водночас здійснити максимальне задоволення різноманітних потреб членів суспільства у соціальній сфері повинна уся система соціального забезпечення. Отже, на думку прихильників першого підходу, соціальне обслуговування реалізує мету соціального забезпечення, як і пенсії та допомоги. Таке трактування цільового спрямування загалом є правильним, однак не вказує на специфіку соціального обслуговування, як елемента соціального забезпечення та не дає можливості обґрунтувати його як необхідний вид задоволення потреб нужденних громадян. Про це свідчить різноманітність способів надання того чи іншого виду соціального забезпечення; встановлення спеціальних вимог до зобов'язаних суб'єктів; диференціація форм оплати за отримані блага тощо.

Друга група науковців (М.О. Буянова, О.Є. Мачульська, Л.В. Топчий) конкретизує мету соціального обслуговування та вважає, що нею є соціальна адаптація та реабілітація громадян, що знаходяться у складній життєвій ситуації¹⁰. Аналогічне положення зустрічаємо у Законі Російської Федерації «Про основи соціального обслуговування населення в Російській Федерації» (ст.1). Схоже положення закріплене в Законі України «Про соціальні послуги» (абз.1 ч.1 ст.1.): соціальні послуги надаються з метою поліпшення або відтворення життєдіяльності осіб, їхньої соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Поняття соціальної реабілітації можна трактувати у широкому та вузькому значеннях.

У першому випадку термін «реабілітація» найчастіше вживають стосовно інвалідів. Зокрема, згідно із Законом України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» реабілітація інвалідів спрямована на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму, усуненні обмежень їхньої життєдіяльності для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство за допомогою системи медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових заходів. Змістовно схожим є тлумачення соціальної реабілітації, закріплене у Законі України «Про соціальні послуги». Згідно з нормативним положенням реабілітація — це допомога у відновленні порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності та підтриманні оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості для досягнення соціальної і матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації та інтеграції в суспільство осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, медичними, професійними та соціальними заходами.

Враховуючи наведені визначення, складовими соціальної реабілітації є: 1) відновлення порушених функцій організму; 2) компенсація обмежень життєдіяльності; 3) підтримання рівнів та якості життя (матеріальна незалежність); 4) соціально-професійна адаптація; 5) інтеграція в суспільство. Як бачимо, здійснити реабілітаційно-діяльність можливо за допомогою різних засобів не лише шляхом здійснення соціального обслуговування. Компенсувати обмеження життєдіяльності чи забезпечити матеріальну незалежність можна шляхом виплати грошових коштів. Наприклад, тимчасова втрата працездатності є обмеження життєдіяльності людини, яке компенсується шляхом виплати допомоги по тимчасовій непрацездатності. Те саме можна сказати у випадку проведення соціально-професійної адаптації, коли особі виплачують допомогу по безробіттю. Тому таке трактування соціальної реабілітації не обмежується лише сферою соціального обслуговування, а охоплює також грошові форми соціального забезпечення. Аналогічну позицію займає Л.П. Шумна. Вчена наголошує, що реабілітація інвалідів — це задоволення потреб інвалідів шляхом надання реабілітаційних заходів у грошовому чи (і) натуральному вигляді за рахунок державних чи недержавних коштів з метою гарантування рівності прав і створення рівних можливостей¹¹.

Вузьке трактування соціальної реабілітації зустрічаємо у Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». За законом — це вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді. У цьому випадку законодавець звує відповідне поняття і розглядає його лише як відновлення соціальних функцій і статусу особи, а також її здоров'я. На нашу думку, власне таке трактування реабілітації є правильним. Воно вказує на конкретний напрям здійснення соціальної реабілітації. Оскільки не можна одночасно забезпечити повернення особи до попередніх умов життя та пристосувати до існуючих. Крім цього, вузьке тлумачення реабілітації відповідає філологічному значенню цього слова¹².

Здатність відновити попередні умови життєдіяльності особи свідчить про зворотність наслідків, спричинених тим чи іншим соціальним ризиком. Негативними наслідками, які зумовлюють повернення особи до попереднього способу життя, є: безробіття, бездомність, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї тощо. Тобто це такі обставини у житті людини, які можна усунути шляхом влаштування на роботу чи забезпечення житлом, шляхом надання певних психологічних, медичних послуг тощо. Про це свідчить і низка нормативно-правових положень. Зокрема, діяльність центру реінтеграції бездомних громадян спрямована на поступове повернення особи до самостійного повноцінного життя шляхом надання їй комплексу соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб (Типове положення про Центр реінтеграції бездомних громадян (п. 1.1.)). Згідно із п. 4 Типового положення про Центр соціально-психологічної допомоги основними завданнями Центру є сприяння якнайшвидшому поверненню осіб до нормальних умов життєдіяльності. П. 1.1. Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, містить положення про необхідність забезпечення виходу сім'ї або особи зі складних життєвих обставин, наслідки яких вона не в змозі самостійно подолати за допомогою наявних засобів і можливостей.

Враховуючи наведені законодавчі положення, під соціальною реабілітацією розуміємо повернення особи до попереднього способу життя шляхом усунення негативних наслідків, які зумовлюють обмеження її життєдіяльності.

Соціальна адаптація є другим завданням заходів, які вживаються при здійсненні соціального обслуговування особи. У повсякденному житті людина не завжди в змозі повернутися у попередній матеріальний чи соціальний стан. На відміну від соціальної реабілітації, негативні наслідки соціальних ризиків, які зумовлюють потребу у соціальній адаптації, мають незворотній характер. Відповідні наслідки можуть настати внаслідок інвалідності, часткової втрати рухової активності у зв'язку зі старістю, станом здоров'я тощо. Тому суб'єкти, які здійснюють соціальне обслуговування, вживають заходів, щоб особа пристосувалася до нових умов свого функціонування.

Наприклад, реабілітаційна установа змішаного типу для інвалідів і дітей-інвалідів сприяє попередженню прогресування патологічного процесу, усунення чи максимально можливої компенсації обмежень життєдіяльності, відновлення здоров'я та трудових навичок інвалідів і дітей-інвалідів, корекцію психічних процесів, здобуття ними освіти, їхню трудову зайнятість незалежно від категорії і причин інвалідності (п.1.1. Типового положення про реабілітаційну установу змішаного типу для інвалідів і дітей-інвалідів). Реабілітаційна установа постійного та тимчасового перебування інвалідів з розумовою відсталістю є установою, цільовим призначенням якої є здійснення постійного та тимчасового цілодобового догляду осіб з розумовою відсталістю, які потребують стороннього догляду, денної зайнятості та подальшої інтеграції їх у суспільство (п. 1.1. Типового положення про установу постійного та тимчасового перебування інвалідів з розумовою відсталістю). Метою функціонування центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів є здійснення заходів, спрямованих на розвиток та коригування порушень розвитку дитини-інваліда,

навчання її основним соціальним і побутовим навичкам (Типового положення про центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів п.1.1.1.).

Як бачимо, соціальна адаптація створює умови (формує додаткові знання, навички) для того, щоб особа змогла звикнути і нормально функціонувати у нових для неї умовах життя.

З огляду на сказане, вважаємо, що соціальна адаптація — це пристосування особи до нових умов життєдіяльності, спричинених негативними наслідками, усунути які з об'єктивних причин неможливо.

Дещо інша ситуація виникає з приводу соціального обслуговування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Такі діти не можуть без батьків пристосуватися до самостійного життя, оскільки у них ще немає необхідних знань і досвіду. Крім цього, до досягнення повноліття держава не наділяє їх правом здійснювати окремі правочини. Вони також не можуть повернутися у попередні умови життя. Тому суб'єкти, які здійснюють соціальне обслуговування, розвивають їхні природні здібності, формують соціальну зрілість особистості. Наприклад, дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати всіх типів і форм власності для дітей-сиріт дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечують дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, всебічного розвитку, виховання, здобуття певного рівня освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя (п.1.1. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернат для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування). Метою створення соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є підготовка осіб, що проживають у гуртожитку до самостійного життя (п.1 Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування). Дитячі будинки сімейного типу створюються для забезпечення належних умов виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (п.1 Положення про дитячий будинок сімейного типу).

Як бачимо, відповідні соціальні служби забезпечують здобуття освіти; формують установки сімейного життя та необхідні моральні якості, виховують дитину; вчать поводитися у тих чи інших життєвих ситуаціях; дбають про здоров'я дитини тощо. Тобто надають необхідний запас знань, передають навички, досвід та інше в процесі навчання та практичної діяльності. Сукупність відповідних дій називають підготовкою! Виходячи з цього, вважаємо, що метою соціального обслуговування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є соціальна підготовка. Такою вважаємо: отримання дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, сімейних, професійних, побутових, медичних та інших знань і навичок, які сприятимуть їхній здатності самостійно жити, соціально інтегруватися в суспільне життя та повноцінно реалізовуватись як людина.

Отже, система соціального обслуговування, як і будь-який інший вид соціального забезпечення (пенсії, допомоги тощо), має власне завдання у загальнодержавній програмі задоволення соціально-важливих потреб громадян, які зазнали впливу соціального ризику.

Цільовим спрямуванням соціального обслуговування є: соціальна реабілітація, соціальна адаптація чи соціальна підготовка нужденних фізичних осіб.

Соціальна реабілітація — це повернення особи до попереднього способу життя, шляхом усунення негативних наслідків, які зумовлюють обмеження її життєдіяльності. Соціальна адаптація, як цільове призначення соціального обслуговування, це — пристосування особи до нових умов життєдіяльності, спричинених негативними наслідками соціального ризику, які з об'єктивних причин усунути неможливо. І, нарешті, отримання дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, сімейних, професійних, побутових, медичних та інших знань і навичок, які сприятимуть їхній здатності самостійно жити, соціально інтегрувати в суспільне життя та повноцінно реалізовуватись як людина, назовемо соціальною підготовкою.